

О.О.Блискун, Східноукраїнський національний університет імені В.Даля

КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Блискун О. О.

Корекція агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет

У статті вперше здійснено розробку системи тренінгів з редукції агресивної поведінки в мережі Інтернет, яка охоплює неповнолітню молодь, педагогів (учителів) і батьків. На основі експериментальних досліджень встановлено загальну ефективність системи тренінгів: 12–14%.

Ключові слова: тренінги, молодь, агресивна поведінка, Інтернет, редукція.

Блискун Е.А.

Коррекция агрессивного поведения молодежи в сети Интернет

В статье впервые осуществлена разработка системы тренингов по редукции агрессивного поведения в сети Интернет, которое включает несовершеннолетнюю молодежь, педагогов (учителей) и родителей. На основе экспериментальных исследований установлена общая эффективность системы тренингов: 12–14%.

Ключевые слова: тренинги, молодежь, агрессивное поведение, Интернет, редукция.

Створення і розвиток мережі Інтернет зумовили виникнення нових стосунків – спілкування в інтернет-форумах, телеконференціях, групових іграх, блогах, інтернет-щоденниках та ін. [1–3], що значно розширило можливості міжособистісного і масового спілкування; сформувалося нове середовище – кіберпростір [4]. Водночас це призвело до перенесення агресивної поведінки людини і проявів агресії з реального світу у віртуальний і навпаки, з кіберпростору в життя. Унаслідок цього з'явилися нові, особливі форми прояву людської агресії в мережі Інтернет: електронна соціальна агресія («electronic social aggression»), кіберагресія, («cyber-aggression», «cyber-harassment», «cyber-bullying», «online-harassment», «online-aggression») та ін. [5–7]. Причому, як

показано в ряді робіт, наприклад [8–10], такі форми агресії мають тенденцію до зростання.

Поява різних нових форм кіберагресії та їх зростання, особливо в молодіжному середовищі, є недостатньо вивченими. Тому, виходячи із сучасних тенденцій розвитку мережі Інтернет, виникає потреба в зниженні (редукції) кіберагресії, а також у наданні дієвої адекватної допомоги об'єктам кіберагресії (жертвам).

На підставі викладеного можна стверджувати, що є об'єктивна психологічна проблема, пов'язана з необхідністю вивчення феномену молодіжної агресії в мережі Інтернет (кіберагресії). Це робить актуальним проведення досліджень у цьому напрямі.

Дослідженню феномену агресії, у тому числі й молоді, в психології присвячено велику кількість монографій, оглядових публікацій (зокрема, її вивчали Д. Річардсон, Р. Берон, Н.Д. Левітов, К. Лоренц, Е. Фромм, В. Голлічер, К. Бютнер, А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Джін, Е. Доннерштейн, К. Мойєр, Дж.П. Скотт, А. Сторр, С. Фешбек та ін. [11–16]), дисертаційних робіт як зарубіжних, так і вітчизняних учених [17, 18]. Однак у них не розглядалися питання молодіжної агресії в мережі Інтернет (кіберагресії), а також засоби її профілактики і редукції.

Питання профілактики і корекції агресивної поведінки серед неповнолітніх і молоді розглядалися у багатьох монографіях, дисертаційних дослідженнях і різного роду публікаціях. Прикладами можуть служити монографія І.А. Фурманова «Психологічні основи діагностики і корекції порушень поведінки в дітей підліткового і юнацького віку» [19], дисертаційна робота С.Г. Шебанової «Профілактика і корекція агресивної поведінки студентів засобами тренінгу спілкування» [20], дослідження Т. Карпінської «Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки» [21], Т.Г. Румянцевої «Агресія і контроль» [22] і багато інших [10, 23].

Проте ефективність цих та інших програм профілактики і редукції агресивної поведінки багато в чому залишалася неоднозначною через

відмінності у використовуваних критеріях, цілях програм тощо. Тому міжнародна група вчених М. Ттофі (Ttofi M.), Д. Фаррінгтон (Farrington D.) і А. Болдрі (Baldry A.) разом зі Шведською Національною радою із запобігання злочинності (The Swedish National Council for Crime Prevention) провели систематизований мета-аналіз досліджень стосовно зниження рівня злуцань і злочинності в школах, що подано в роботі «Ефективність програм редукції шкільних злуцань» («Effectiveness of Programmes to Reduce School Bullying») [24]. Систематизований огляд включає аналіз досліджень за 25 років (з 1983 по 2008 рр.), за результатами якого було виділено 44 високоефективні програми, а також показано, що залякування і переслідування можна знизити приблизно на 17–23 %. На основі проведеного мета-аналізу також виділено ключові елементи (стратегії), які ведуть до зниження: 1) кількості агресорів (булерів) (показ відео, дисциплінарні методи (санкції за погану поведінку тощо), робота з однолітками, тренінг батьків, кооперативна групова робота); 2) кількості об'єктів агресії (жертв) (тренінг батьків, упровадження супервізії за простором ігор, дисциплінарні методи, шкільні асамблеї (збори, обговорення), використання відео, інформування батьків, формування правил на рівні класу, управління класом) [25].

Численні дослідження агресивних дій у мережі Інтернет [5–9] показують, що близько 43 % підлітків (США) піддавалися тій або іншій формі (типу, виду) кіберагресії, при цьому негативні наслідки кіберзалякування залежать від індивідуальних особливостей об'єкта агресії (жертви), однак депресія, почуття печалі, гніву і розчарування є найбільш поширеними серед жертв (об'єктів) кіберагресії.

У деяких випадках емоційна дія на жертву через кіберагресію (кіберзалякування) може призводити до суїциду [7, 26]. У дослідженнях [10] показано, що жертви кіберзалякування серед підлітків у 1,9 разу частіше вдаються до суїциду, ніж інші вікові категорії. У зв'язку із цим Д. Патчін (Patchin J.) і С. Хіндужа (Hinduja S.) [26] увели термін «cyberbullicide»

(«кіберсуїцид» – суїцид, викликаний кіберзалякуванням), щоб описати явище, в якому «самогубство прямо або побічно пов'язане з *online*-агресією».

Ефективність цих та інших засобів і програм профілактики і редукції кіберагресії залишається невідомою, з чого випливає необхідність проведення досліджень у вказаному напрямі. Таким чином, проведений аналіз публікацій з питань профілактики і редукції молодіжної агресії в мережі Інтернет показує, що цим напрямам досліджень у психології приділяється увага, особливо в англійськомовних публікаціях (США). Однак, незважаючи на це, вони недостатньо вивчені, немає конкретних розробок, у тому числі й вітчизняних програм редукції. Усе це показує важливість і актуальність психологічних досліджень для розв'язання проблеми феномену молодіжної агресії в мережі Інтернет (кіберагресії).

У проблемі дослідження феномену молодіжної агресії в мережі Інтернет (кіберагресії), вирішується актуальне завдання розробки корекційних тренінгових програм та психологічних засобів профілактики і редукції молодіжної кіберагресії.

Метою статті є розробка і дослідження корекційних тренінгових програм профілактики і редукції агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет.

У світовій психологічній практиці існують різні погляди на природу молодіжної агресивності, а отже, й різні підходи до її профілактики і редукції (психотерапії) [18–22, 24, 25]. Як показує практичний досвід проведення психологічних тренінгів з редукції агресивної поведінки молоді, найбільш ефективними і поширеними тут є: 1) тренінги соціальних навиків, що ґрунтуються на різних модифікаціях теорій навчання і розвитку; 2) тренінги на основі когнітивно-поведінкового переструктурування (перетворення); 3) техніки на основі гештальт-підходу, що дозволяють трансформувати невротичні, недоречні або хронічні агресивні реакції в конструктивні, корисні й здорові [19, 21, 24, 25].

Як було показано в попередніх теоретичних дослідженнях, агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет є полімодальним утворенням в особі, котре

детерміноване численними соціально-психологічними та психологічними чинниками [27–30].

Ці чинники виділено і формалізовано в роботах автора [27, 30] на основі загального генетичного закону культурного розвитку Л.С. Виготського, динамічної моделі розвитку мережі Інтернет як соціально-психологічного об'єкта, моделі системної загальної репрезентації молоддю кіберпростору на основі теорії поля К. Левіна, скоректованого рівняння К. Левіна для наявності кіберпростору та системної загальної моделі кіберагресії (SGAM).

Теоретичні дослідження [27–30] становлять концептуальну основу, що містить ряд особливостей теоретичного і практичного плану, які необхідно враховувати при розробці програм корекції агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет.

Із огляду на це розробка методик програм тренінгів з редукції агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет, підбір конкретних психологічних процедур і вправ мають ґрунтуватися на методологічних принципах, які підтвердили в психологічній практиці свою ефективність [19, 21, 24, 25].

Відповідно до сформульованих теоретико-методологічних основ і методичних принципів розроблено: основну програму «Тренінг модифікації агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет» і дві допоміжні програми для підлітків (неповнолітньої молоді) – тренінги батьків і педагогів.

В основній програмі «Тренінг модифікації агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет» використовувалася техніка когнітивної, гештальт- і поведінкової терапії. Метою програми тренінгу є пошук альтернативних соціально прийнятних і безпечних способів задоволення власних потреб молоді у віртуальних спільнотах кіберпростору, а також у спільнотах реального простору.

Світовий досвід розробки і проведення психокорекційних і психотерапевтичних заходів показує, що можна істотно підвищити їх ефективність, якщо до процесу корекції агресивної поведінки неповнолітньої молоді (підлітків) залучити їхніх батьків і педагогів. У зв'язку із цим

розроблено дві допоміжні програми: 1) для батьків – «Тренінг інформаційно-комунікативної ефективності батьків»; 2) для педагогів (учителів) – «Тренінг інформаційно-психологічної компетентності педагога».

Програма «Тренінг інформаційно-комунікативної ефективності батьків» призначена для роботи з батьками з метою гарантування безпечної роботи неповнолітньої молоді (підлітків) у мережі Інтернет, запобігання агресивній поведінці молоді у віртуальних спільнотах та її профілактики.

Основна спрямованість тренінгу полягає у створенні психологічних умов подолання батьківських обмежень «цифрового» покоління і набуття батьками реального і віртуального досвіду взаємодії з власними дітьми за допомогою тренінгу інформаційно-комунікативних навиків взаємодії батьків та їхніх дітей.

Цілями програми «Тренінг інформаційно-психологічної компетентності педагога» є: 1) інформування педагогів про специфіку молодіжних віртуальних спільнот мережі Інтернет, соціально-психологічні чинники, що зумовлюють специфіку агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет; 2) інформування педагогів про форми агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет (кіберагресії) та проблеми її безпеки; 3) навчання педагогів ефективних способів взаємодії з учнями, включаючи засоби інформаційних технологій (конфліктні ситуації реального і кіберпростору та ін.); 4) навчання прийомів профілактики і редукції шкільного кіберзалякування, кіберпереслідування і надання допомоги жертвам (об'єктам) шкільної кіберагресії.

Корекційні психологічні вправи в програмі «Тренінг інформаційно-психологічної компетентності педагога» полягали в спрямованій стимуляції змін в інформаційно-психологічній компетентності педагогів. Основні з них: 1) використання прикладів реальних віртуальних ситуацій у кіберпросторі (мережі Інтернет) для вироблення уявлень у педагогів про соціально-психологічні та психологічні чинники кіберпростору, форми кіберагресії, а також про проблеми безпеки учнів у мережі Інтернет; 2) розробка і використання навчальних ситуацій для реального і кіберпростору, що стимулюють генералізацію інформаційно-педагогічних навиків педагогів;

3) розробка і програвання різних сюжетних і рольових ігор, що безпосередньо формують навички педагогів у запобіганні агресивній поведінці молоді в мережі Інтернеті та її редукції.

Відповідно до цілей і завдань розроблено методика експериментального дослідження тренінгів редукції агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет, яка включає такі основні етапи: 1) розробку, вибір та обґрунтування методів, опитувальників і критеріїв діагностики агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет; 2) формування експериментальних і контрольних груп неповнолітньої молоді (учнів), учителів і батьків; 3) проведення діагностики (констатуючого експерименту) на основі розроблених методик і критеріїв в експериментальних і контрольних групах молоді, вчителів і батьків; 4) статистичну обробку та аналіз результатів констатуючого експерименту; 5) проведення тренінгів в експериментальних групах неповнолітньої молоді, учителів і батьків (формуючий експеримент); 6) повторне проведення психодіагностичних вимірювань в експериментальних і контрольних групах молоді, вчителів і батьків; 7) виявлення динаміки змін у контрольних і експериментальних групах, статистичну обробку результатів формуючого експерименту.

При розробці критеріїв діагностики агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет доцільно використовувати об'єктивні показники (частоту агресивних проявів, частоту агресивних переслідувань індивіда та ін.), однак через чинники анонімності, невидимості тощо встановити (ідентифікувати) однозначно ці прояви кіберагресії неможливо.

У реальному просторі в такого роду дослідженнях використовуються, як правило, різні методики і показники, що ґрунтуються на суб'єктивних критеріях і оцінках, зокрема: методика діагностики показників і форм агресії А. Басса – А. Даркі; методика «Агресивна поведінка» (Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов); оцінка агресивності у стосунках (тест А. Ассінгера); опитувальник Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів»; різні проектні методики; тест Розенцвейгера «Агресивність» та ін. [19, 20, 23, 31]. Указані методики і показники (критерії) не враховують системної ментальної

репрезентації молоддю мережі Інтернет та іншої специфіки кіберпростору, дії ряду чинників і ефектів (наприклад, ефект розгальмування, ефект віртуального Колізею тощо), які визначають особливості віртуальної соціальної взаємодії молоді в мережі Інтернет.

Тому в психологічних дослідженнях агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет зазвичай використовують різні методи, що базуються на суб'єктивних даних, які отримують за допомогою різних анкет-опитувальників. На підставі аналізу такого роду опитувальників і досліджень [18, 20,32] розроблено три типи авторських опитувальників: анкета «Молодь і агресивна поведінка в мережі Інтернет», анкета «Учитель і агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет», анкета «Батьки й агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет».

Кожний з опитувальників складається із загальної частини і спеціальної. У загальній частині опитувальників з'ясовується ступінь володіння інформаційними технологіями та використання їх у різних видах діяльності, у тому числі й стосовно соціальних мереж.

Спеціальна частина анкети-опитувальника «Молодь і агресивна поведінка в мережі Інтернет» включає три основні складові, що визначають особливості віртуальної соціальної взаємодії молоді в кіберпросторі: як жертви (об'єкта) кіберагресії, як кіберагресора і як свідка агресивної поведінки в мережі Інтернет.

Спеціальна частина анкети «Учитель і агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет» містить питання про види, форми і наслідки агресивної поведінки учнів у мережі Інтернет, про можливості вчителя надати допомогу, а також про випадки, коли вчитель сам ставав об'єктом кіберагресії з боку учнів.

Спеціальна частина анкети «Батьки й агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет» містить питання про види, форми і наслідки агресивної поведінки учнів у мережі Інтернет, про дитину як жертву (об'єкт кіберагресії), як кіберагресора, а також про ставлення батьків до цього явища.

Додатково для дослідження агресивної поведінки підлітків у мережі Інтернет з урахуванням поставлених завдань використовувалися найбільш поширені психодіагностичні методики для реального простору: 1) методика діагностики показників і форм агресії А. Басса – А. Даркі; 2) методика «Агресивна поведінка» (Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов).

За допомогою шкал опитувальника А. Басса – А. Даркі оцінювалися: загальна агресивність і форми її прояву, а також сумарні показники: *Ia* – індекс агресивності та *Iv* – індекс ворожості. За допомогою шкал опитувальника (методики) «Агресивна поведінка» за Є.П. Ільїним та П.А. Ковальовим оцінювалися: *Apv* – пряма вербальна агресія; *Anv* – непряма вербальна агресія; *Apf* – пряма фізична агресія; *Anf* – непряма фізична агресія.

Як експериментальні групи (ЕГ) в дослідженнях виступали учні, вчителі і батьки Лисичанської багатoproфільної гімназії, а як контрольні групи (КГ) – учні, вчителі і батьки Металістської ЗОШ. Середній вік учнів (неповнолітньої молоді) в ЕГ і КГ становив 16-17 років. Основні характеристики ЕГ і КГ наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні кількісні характеристики ЕГ і КГ

Тип групи	ЕГ			КГ		
	N	Ч	Ж	N	Ч	Ж
Учні	45	21	24	44	28	16
Вчителі	24	2	22	22	4	18
Батьки	64	11	53	65	9	56

У табл. 1 прийнято такі позначення: ЕГ, КГ – відповідно експериментальна і контрольна групи; N, Ч і Ж – відповідно загальна кількість, кількість осіб чоловічої і жіночої статі в експериментальних і контрольних групах.

На основі розроблених критеріїв, відповідно до цілей, завдань і методики досліджень, проведено психодіагностику (констатуючий експеримент) в

експериментальних і контрольних групах молоді, вчителів і батьків. Нечислові дані для статистичної обробки подавалися у вигляді бернулліївських векторів (люсіанів) [33], які являють собою скінченну послідовність $A_1, \dots, A_i, \dots, A_m$ незалежних випробувань Бернуллі (відповідей на питання анкет – *Так* або *Ні*) A_i , для яких $P(\xi_A(A_i) = 1) = p_i$ і $P(\xi_A(A_i) = 0) = 1 - p_i$, $i = 1, 2, \dots, m$, тобто $L = (\xi_A(A_1), \dots, \xi_A(A_i), \dots, \xi_A(A_m))$, де $\xi_A(A_i)$ – індикаторна величина, пов'язана з відповідями на питання в анкетах, що набуває таких значень:

$$\xi_A(A_i) = \begin{cases} 1, & \text{при } A_i \sim \text{Так}; \\ 0, & \text{при } A_i \sim \text{Ні}. \end{cases}; \quad m - \text{кількість відповідей на питання анкети-}$$

опитувальника в контрольних чи експериментальних групах.

Ураховуючи специфіку числових даних, отриманих у результаті констатуючого експерименту, оцінка статистичної значущості здійснювалася на основі непараметричного критерію Колмогорова – Смирнова, який не потребує нормального закону розподілу досліджуваних параметрів. На рівні значущості $p < 0,050$ результати контрольних груп (КГ) виявились статистично однорідними (еквівалентними) даним експериментальних груп (ЕГ) і мали незначні та несуттєві відмінності.

Як у контрольній, так і в експериментальній групах, понад 85 % вчителів використовують інформаційні технології (комп'ютери та ін.) при підготовці до уроків та проведенні занять. При цьому рівні володіння «посередній» і «добрий» становлять понад 90 % в обох групах.

Виявлено, що тільки деякі форми молодіжної агресії в мережі Інтернет відомі незначній частині вчителів (КГ – 18 %, ЕГ – 25 %), ще менше вчителі знають про наслідки кіберагресії для учнів (КГ – 14 %, ЕГ – 8 %).

Учителі практично не знають про випадки кіберагресії (переслідування, погрози тощо) щодо учнів (КГ – 5 %, ЕГ – 0 %); за даними вчителів, учні не зверталися до них по допомогу (КГ – 5 %, ЕГ – 0 %). Також учителі не допомагали учням у випадках агресивних переслідувань їх у мережі Інтернет (КГ – 0%, ЕГ – 0 %).

Як у контрольній, так і в експериментальній групах учителів виявлено поодинокі випадки, коли вони піддавалися агресивним діям з боку учнів у мережі Інтернет (КГ – 4 %, ЕГ – 8 %). Це були запис на мобільний телефон уроку вчителя і викладення його в мережі Інтернет, сцени знущання з учителя.

100 % батьків як контрольної, так і експериментальної груп мають удома комп'ютери, а більше ніж 83 % в КГ і ЕГ батьків посередньо і добре володіють комп'ютером. Батьки обмежують роботу своїх дітей за комп'ютером (ЕГ – 52 %, КГ – 57 %). Середній час роботи підлітків за комп'ютером, за суб'єктивними даними батьків, становить близько трьох годин за добу як в експериментальній, так і контрольній групі.

Виявлено поодинокі випадки в експериментальній групі батьків, коли їхня дитина залякувала, переслідувала чи ображала сама або з групою підлітків своїх ровесників. Це відбувалося, за суб'єктивними оцінками батьків, від 1 до 10 разів. Ставлення батьків до фактів кіберагресії їхніх дітей істотно відрізняються: в ЕГ це розглядається як «норма», а в КГ – «негативна» оцінка. Тільки 30 % батьків в експериментальній групі вважають, що переслідування, агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет – це проблема школи.

Об'єктом (жертвою) агресивних переслідувань і погроз у мережі Інтернет були в ЕГ – 29 %, а в КГ – 16 % неповнолітньої молоді (підлітків). Характеризуючи частоту цих переслідувань, в ЕГ дали відповідь 20 %, а в КГ – 11 % підлітків. Приклади відповідей наведено в табл. 2, з них помітно досить високу активність і рівень кіберпереслідувань (де O_i , S_i – умовне позначення i -го учня, відповідно, в експериментальній (ЕГ) і контрольній (КГ) групах).

Таблиця 2

Типові приклади, що характеризують частоту переслідувань молоді в мережі Інтернет

ЕГ	КГ
O_8 – 10 разів; O_{25} – нечасто; O_{51} – багато; O_{62} – 1-2рази; O_{92} – 10 разів; O_{108} – дуже багато; O_{109} – 3 рази.	S_{21} – 10–15 за день; S_{14} – неодноразово; S_7 – багато; S_3 – кожен день; S_{33} – не має значення.

37 % в експериментальній і 23 % у контрольній групах знають особисто тих, хто їм погрожував, залякував чи ображав у мережі Інтернет. Серед причин названо такі: в ЕГ – налякати, гроші, залякати, помста, образити, їм скучно, розізлити, ревності, вони таким чином розважаються; у КГ – убити мене, познущатися, посміятися, зганьбити при друзях, самовираження, не знаю, розважитись, налякати. Учні також робили спроби припинити кіберагресію, покласти їй край. У 38 % (ЕГ) і 27 % (КГ) це дало результат. Не дало результату – 29 % як в ЕК, так і в КГ. Як стратегії припинення кіберагресії використовувалися: ЕГ – «розмовляв з ними», ігнорування, «я боксер», «захищала жертву», «зарядив рушницю»; КГ – влаштовував на них полювання, бив морду, «тролінг вирішує більшість проблем», побив, залякав, дав відсіч.

Наслідки (шкода) кіберагресії, на думку підлітків, відомі 24 % в ЕГ і 35 % в КГ. Як приклади в ЕГ наведено такі наслідки (шкода): вбивства; спроби знайти людину й убити; самогубство; психічний розлад. У КГ – вбивають у реальному житті; можуть знайти в реальному житті; психологічне приниження; страх переслідування в реальному житті; діють на психіку; може початися депресія.

36 % в ЕГ і 30 % у КГ підлітків самі залякували, переслідували тощо своїх ровесників. У групі з іншими підлітками це робили відповідно 22 % (ЕГ) і 9 % (КГ). Приклади частоти, цілей і мотивів агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет наведено в табл. 3, з чого випливає досить висока активність і рівень молодіжної кіберагресії та абсолютно різні цілі й мотиви.

Як випливає з проведених досліджень, максимальне значення в методиці А. Басса – А. Даркі має вербальна агресія A_v , у якої максимальна середня оцінка, а також максимальне середньоквадратичне відхилення як в ЕГ, так і в КГ. Це практично збігається з результатами методики «Агресивна поведінка» (Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов) для параметра A_{pv} – пряма вербальна агресія, що також підтверджується відносно високими коефіцієнтами кореляції Пірсона (Pearson) цих параметрів: $r_{AvA_{pv}} = 0,69$; $r_{AvA_{pv}} = 0,51$ відповідно для ЕГ і КГ.

Типові приклади, що характеризують частоту, цілі та мотиви агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет

ЕГ	КГ
Частота агресивних проявів у мережі Інтернет	
Не рахував; я не пам'ятаю; знак нескінченності; 20 разів; небагато; 3 рази.	Неодноразово; небагато; 3 рази; 7 разів; 1 раз; неодноразово ображав; 1-2 рази за день; багато.
Цілі та мотиви агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет	
Щоб люди були менш довірливі; щоб поржати; помститися людині, яка образила мене; було весело; мала за мету побалакати з людиною; щоб дати відсіч; задля розваги.	Щоби відчепилися від дівчини; для підвищення самооцінки; просто.

При цьому також є відносно високим рівень прямої фізичної агресії для експериментальної ($Af = 5,22$; $Apf = 4,68$) і контрольної ($Af = 5,52$; $Apf = 4,72$) груп.

Таким чином, проаналізувавши відсоткові показники та критерії за всіма методиками, можна зробити висновок, що рівень агресивної поведінки неповнолітньої молоді в мережі Інтернет (рівень кіберагресії) є досить високим. За методиками А. Басса – А. Даркі та «Агресивна поведінка» (Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов), які не враховують властивостей мережі Інтернет, в експериментальній та контрольній групах домінують вербальна і фізична агресія.

Статистична обробка результатів вимірювань контролюючого експерименту дозволяє зробити висновок про відсутність значущих відмінностей у діагностованих параметрах у випробовуваних (учнів, учителів і батьків) в експериментальних і контрольних групах. Учні (неповнолітній молоді) однаковою мірою властиві ідентичні агресивні поведінкові реакції, як у реальному просторі, так і в кіберпросторі в обох групах. Це потребує значної корекції агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет.

Розроблені психокорекційні тренінгові програми розраховані на дев'ять занять з неповнолітньою молоддю, чотири заняття з учителями і три заняття з батьками, що проводилися протягом двох місяців. У них брали участь всі члени груп, з якими проводилося експериментальне дослідження. Більшість досліджуваних в експериментальних групах у процесі занять проявляли зацікавленість, займали активні позиції в усіх вправах психокорекційних тренінгів. Узагалі тренінги проводились із загальною позитивною установкою.

Після проведення в експериментальних групах психокорекційної роботи, з метою оцінки її ефективності, було проведено повторне діагностичне обстеження контрольних і експериментальних груп за методиками, які застосовували в констатуючому експерименті.

Статистичний аналіз його результатів показав, що після проведення тренінгу є значні відмінності за такими основними показниками, які подані нижче.

Змінилося ставлення батьків до участі дитини в переслідуваннях інших у мережі Інтернет для ЕГ – з «норма» на «негативне», «заперечне». Більша частина батьків експериментальної групи вважає, що знущання, погрози і переслідування мережі Інтернет – це проблема середньої школи (ЕГ – 58 %, КГ – 30 %). Форми агресії в Інтернет і їхні наслідки краще відомі вчителям в експериментальній групі (ЕГ – 75 %, КГ – 18 %), окрім цього 71 % вчителів цієї групи вважають, що знущання, погрози, переслідування та ін. в мережі Інтернет – це проблема середньої школи, тоді як у контрольній групі – тільки 26 %.

Також були зафіксовані значні позитивні зміни, як у психічних станах, так і в показниках поведінкової сфери в експериментальній групі неповнолітньої молоді (учнів). Як впливає з проведеного дослідження, статистично значущі зміни на основі критеріїв Колмогорова – Смирнова і *t*-Стюдента, відбулися у вербальній агресії (*Av* – методика Басса – Даркі) і прямій вербальній агресії (*Aprv* – методика «Агресивна поведінка») в експериментальній групі молоді. Середні значення цих показників знизилася: для *Av* – з 7,57 до 6,24 (на 17,6 %); для *Aprv* – з 5,84 до 4,86 (на 16,6 %).

У контрольній групі молоді середні оцінки параметрів вербальної агресії (A_v – методика Басса – Даркі) та прямої вербальної агресії (A_{pv} – методика «Агресивна поведінка») збільшилися: для A_v – з 6,97 до 7,4 (на 6,1 %), для A_{pv} – з 5,38 до 5,75 (на 6,8 %). Середнє значення вербальної агресії (A_v – методика Басса – Даркі) у формулючому експерименті в експериментальній групі зменшилося з 7,40 до 6,24, що становить 15,6 %, тобто рівень вербальної агресії, яка побічно оцінює агресивну поведінку молоді в мережі Інтернет, знизився на 15,6 %.

В експериментальній групі молоді кількість кіберагресорів зменшилася з 36 % до 24 %, тобто зниження в результаті тренінгу становить 12 %. У контрольній групі кількість кіберагресорів зросла з 30 % (13 осіб) до 38 % (17 осіб), тобто приріст агресивної поведінки становить 8 %. Якщо порівняти з контрольною групою молоді, кіберагресія знизилася з 38 % до 24 %, тобто на 14 %. Таким чином, загальна ефективність розроблених корекційних програм становить 12–14 %, що збігається з даними тренінгів корекції агресивної поведінки, отриманих у роботах І.А. Фурмана, О.О. Мізерної та ін. для реального простору.

Таким чином, проведене дослідження дозволило нам отримати наступні результати.

1. Уперше розроблено корекційні тренінгові програми редукції агресивної поведінки та безпеки молоді в мережі Інтернет: основну програму «Тренінг модифікації агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет» і дві допоміжні – тренінги батьків і педагогів (учителів).

2. Розроблено методику експериментального дослідження ефективності тренінгів редукції агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет, яка включає такі основні етапи: 1) розробку, вибір та обґрунтування методів, опитувальників і критеріїв діагностики агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет; 2) формування експериментальних і контрольних груп неповнолітньої молоді (учнів), учителів і батьків; 3) проведення діагностики в експериментальних і контрольних групах; 4) статистичну обробку та аналіз

результатів експерименту; 5) проведення тренінгів в експериментальних групах неповнолітньої молоді, вчителів і батьків; 6) повторне проведення психодіагностичних вимірювань в експериментальних і контрольних групах; 7) виявлення динаміки змін у контрольних і експериментальних групах, статистичну обробку результатів експерименту.

3. На підставі аналізу досліджень розроблено три типи авторських опитувальників: анкета «Молодь і агресивна поведінка в мережі Інтернет», анкета «Учитель і агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет», анкета «Батьки й агресивна поведінка молоді в мережі Інтернет», які складаються із загальної частини і спеціальної. У загальній частині опитувальників з'ясовується ступінь володіння інформаційними технологіями і використання їх у різних видах діяльності. Спеціальна частина анкет включає основні складові, що визначають особливості віртуальної соціальної взаємодії молоді в кіберпросторі. Додатково використовувалися найбільш поширені психодіагностичні методики для реального простору: 1) методика діагностики показників і форм агресії А. Басса – А. Даркі; 2) методика «Агресивна поведінка» (Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов).

4. У результаті експериментального дослідження ефективності розроблених тренінгів модифікації агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет встановлено: 1) середні значення вербальної агресії (A_v – методика Басса – Даркі) та прямої вербальної агресії (A_{pv} – методика «Агресивна поведінка») в експериментальній групі молоді знизилися (для A_v – з 7,57 до 6,24, тобто на 17,6 %; для A_{pv} – з 5,84 до 4,86, тобто на 16,6 %, а кількість кіберагресорів – з 36 % до 24 %); 2) у контрольній групі молоді зросла кількість кіберагресорів на 8 % (з 30 % до 38 %), а середні оцінки параметрів вербальної та прямої вербальної агресії також зросли (для A_v – з 6,97 до 7,4, тобто на 6,1 %; для A_{pv} – з 5,38 до 5,75, тобто на 6,8 %).

5. Визначено загальну ефективність розроблених психокорекційних програм, що становить 12–14 %. Отримані результати близькі до оцінок

ефективності тренінгів корекції агресивної поведінки молоді, розроблених у роботах І.А. Фурмана, О.О.Мізерної та ін. для реального простору [19, 31].

6. Перспективними напрямками досліджень є підготовка практичних психологів, здатних надавати допомогу жертвам кіберагресії, підготовка вітчизняних наукових монографій, підручників и навчальних посібників з проблеми молодіжної агресії в мережі Інтернет, розробка науково-методичного web-порталу (web-сайта), а також його інтеграція із зарубіжними психологічними інтернет-службами з профілактики та редукції кіберагресії.

Література

1. Резнікова О.О. Соціальні мережі *Internet* як об'єкт психологічного дослідження / О.О. Резнікова // Інформаційні технології в наукових дослідженнях і навчальному процесі : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 листоп. 2009 р.). – Луганськ. – С. 123–131.

2. Ениколопов С.Н., Кузнецова Ю.М., Цибульская Н.П., Чудова Н.В. Специфика агрессии в интернет-среде // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27, № 6. – С. 47–63.

3. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е., Смылова О.В. Интернет: воздействие на личность [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.relarn.ru/human/pers.html>.

4. Реутский М. Социальные сети: парадокс зависимости от квазиобщения. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://conf.vstu.vinnica.ua/ies/2008/txt/reutskij_socialnyye_seti.pdf.

5. Limber S., Kowalski R., Agatston P. Cyber bullying: a prevention curriculum for grades 6 – 12. Hazelden Publishing, 2008. P. 146.

6. Shariff S. Cyber-bullying: issues and solutions for the school, the classroom and the home. Routledge Taylor & Francis, London and New York, 2008. P. 310.

7. Hinduja S., Patchin J. Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying. Corwin Pr., London and New York, 2008. P. 254.

8 Willard N. Cyberbullying and cyberthreats: responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress. Research Press, 2007. P. 311.

9. McQuade S., Colt J., Meyer N. Cyber bullying: protection kids and adult from online bullies. Greenwood Publishing Group, 2009. P. 221.

10. Найдьонова Л.А. Агресивний кібер-простір чи агресивні користувачі? – Психологічні засади додання кібер-булінгу // Психологічні перспективи. Спеціальний випуск. Проблеми кіберагресії. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. 2012. Т. 2. – С. 83–92.

11. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.

12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с англ. – Минск : Попурри, 1999. – 624 с.

13. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты / Р.Фрэнкин. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 651 с.

14. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. – 860 с.

15. Lorenz K. Das so genannte Böse: Zur Naturgeschichte der Aggression. Deutscher Taschenbuch Verlag, München. 1963. – P. 304.

16. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.

17. Douglas, R. L. Instrumental and reactive violence: the role of mental health factors and maltreatment history in the manifestation of violent offending. Dissertation to obtain the degree of Doctor of Philosophy, Dalhousie University Halifax, 2010. P. 257.

18. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. / Кравчук Світлана Леонтіївна. – Київ, 2002. – 265 с.

19. Фурманов И.А. Психологические основы диагностики и коррекции нарушений поведения у детей подросткового и юношеского возраста. – М. : НИО, 1997. – 198 с.

20. Шебанова С.Г. Профилактика и коррекция агрессивного поведения студентов средствами тренинга общения: дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.07. / Шебанова Светлана Георгиевна. – Херсон, 2000. – 212 с.

21. Карпінська Т. Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4 (42). – С. 104 – 110.

22. Румянцева Т.Г. Агрессия и контроль / Т.Г. Румянцева // Вопросы психологии. – 1992. – № 5-6. – С. 35–40.

23. Нифонтова Л.И. Возможности тренинга модификации поведения в коррекционной работе с трудными подростками // Горизонты образования. – 2011. – № 1(31). – С. 108–115.

24. Ttofi M.M., Farrington D.P., Baldry A.C. Effectiveness of Programmes to Reduce School Bullying // Stockholm. - Edita Norstedts Västerås 2008. – 92 p.

25. Cross D., Li Q., Smith P.K., Monks H. Understanding and Preventing Cyberbullying / Cyberbullying in the global playground. Research from International Perspectives / Ed. By Qing Li, Donna Cross, Peter K. Smith. – Willey-Blackwell, 2012. – 287–292 p.

26. Cyberbullying: The Evolution of Bullying from the Hallways into the Home. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cops.usdoj.gov/html/dispatch/04-2011/Evolution-of-Cyberbullying.asp>.

27. Блискун О.О. Кіберагресія: сучасна техніка психологічної допомоги засобами Інтернет-середовища // Психологічні перспективи. Спеціальний випуск. Становлення особистості як суб'єкта життєвого шляху. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. 2011. Т. 2. – С. 177–187.

28. Блискун О.О. Модель агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет // Психологія і суспільство. – 2012. – № 4(50). – С. 154–160.

29. Блискун О.О. Розробка моделі системної репрезентації молоддю мережі Інтернет на основі теорії поля К. Левіна // Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія педагогіка і психологія. – Дніпропетровськ, 2012. – № 1(3). – С. 81–88.

30. Блискун О.О. Система соціально-психологічних чинників, що детермінують агресивну поведінку молоді в мережі Інтернет // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Збірник наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимир Даля. – 2012. – № 2(28). – С. 41–54.

31. Мізерна О.О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. / Мізерна Оксана Олександрівна. – Київ, 2005. – 291 с.

32. Law D.M. Social responsibility on the internet: a socio-ecological approach to online aggression. A Dissertation Submitted In Partial Fulfillment of The Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, The University of British Columbia, 2009. P. 231.

33. Орлов А.И. Нечисловая статистика. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 513 с.

Блискун Олена Олександрівна

Correction of aggressive behavior of young people in the Internet

Development of the training system of reduction of aggressive behavior in Internet, which includes underage youth, teachers and parents, was realized in the article for the first time. Based on the experimental research there was determined the general effectiveness of the training system: 12–14%.

Key words: trainings, young people, aggressive behavior, Internet, reduction.

Відомості про автора.

Блискун Олена Олександрівна – аспірантка кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені В.Даля (СНУ ім. В.Даля). Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики агресивної поведінки у кіберпросторі, теорії поля Курта Левіна та сучасних психологічних досліджень мережі Інтернет.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.